

Αρχαιολογική έρευνα και μελέτη στους Κήπους Σαλλαλάτ της Αλεξάνδρειας

Καλλιόπη Λιμναίου-Παπακώστα

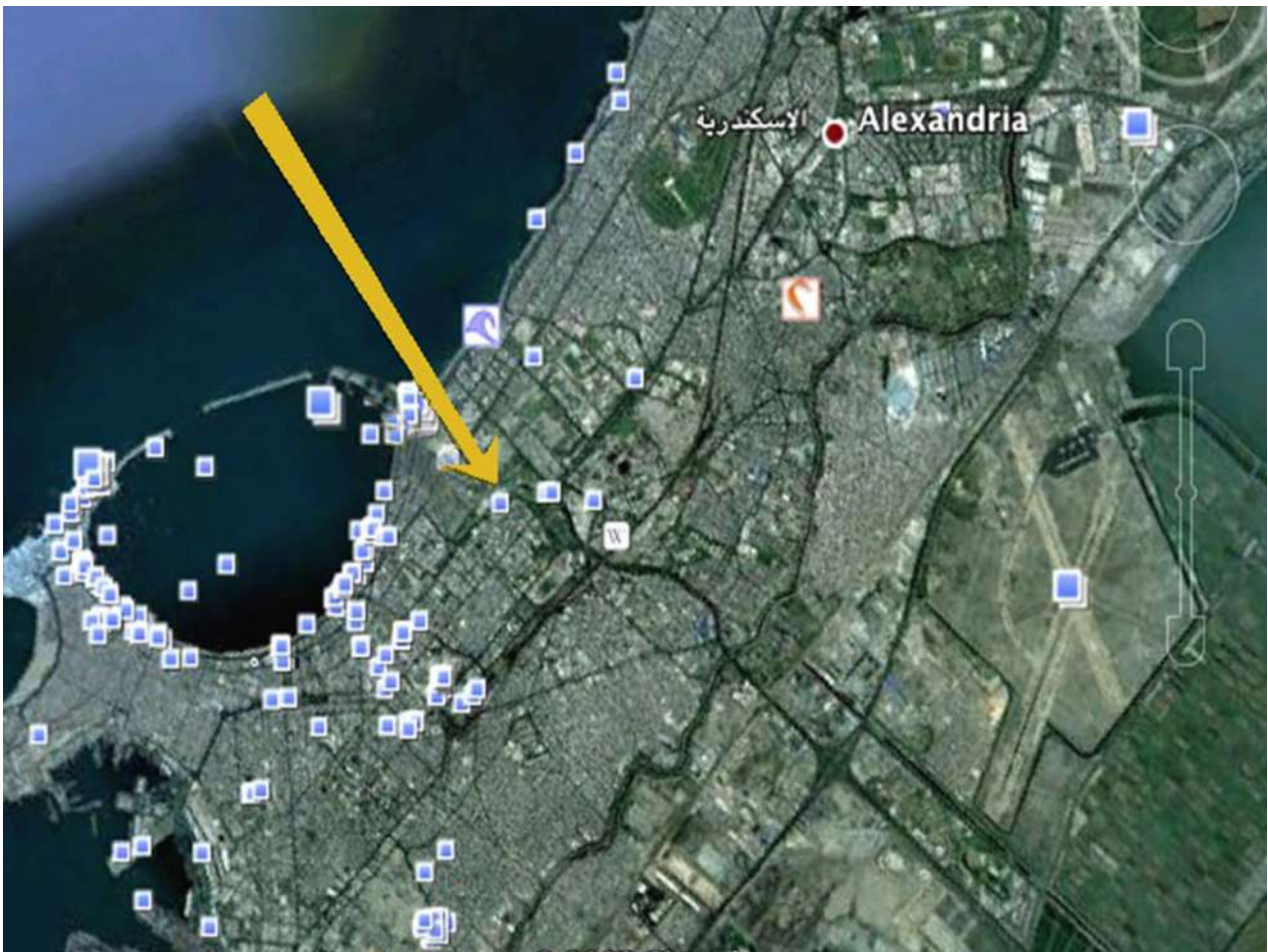
Αρχαιολόγος

Διευθύντρια Ελληνικού Ινστιτούτου
Έρευνας Αλεξανδρινού Πολιτισμού

Το Ελληνικό Ινστιτούτο Έρευνας Αλεξανδρινού Πολιτισμού (Ε.Ι.Ε.Α.Π.) ξεκίνησε το 2007 ανασκαφική έρευνα και μελέτη της αρχαίας τοπογραφίας της Αλεξάνδρειας στους Κήπους Σαλλαλάτ, ανασκαφή που συνεχίζεται μέχρι σήμερα. Αυτή η ελληνική ανασκαφή έχει φέρει στο φως αξιόλογα ευρήματα και στοιχεία, που προσφέρουν πολλά στη γνώση της ιστορίας και τοπογραφίας της ελληνιστικής και ρωμαϊκής Αλεξάνδρειας. Μεταξύ των ευρημάτων είναι ένα μοναδικής τέχνης, μαρμάρινο άγαλμα, που χρονολογείται στην πρώιμη Ελληνιστική περίοδο, με χαρακτηριστικά της εικονογραφίας του Μ. Αλεξάνδρου, η θεμελίωση μνημειώδους ελληνιστικού δημόσιου κτηρίου και μεγάλο τμήμα ρωμαϊκής οδικής αρτηρίας· επίσης, πολλά αρχιτεκτονικά μέλη, τμήμα ρωμαϊκού ψηφιδωτού, άφθονη κεραμική και πολλά νομίσματα. Η ανασκαφή είναι σε εξέλιξη και, βάσει των αποτελεσμάτων πρόσφατης γεωφυσικής έρευνας, στόχος είναι να επεκταθεί η έρευνα και σε άλλα σημεία του πάρκου.

Λέξεις ευρετηρίου

Ε.Ι.Ε.Α.Π.
Πτολεμαϊκή Αλεξάνδρεια
Κήποι Σαλλαλάτ
Ελληνιστική Τέχνη
Μέγας Αλέξανδρος
πορτρέτο
ρωμαϊκό μωσαϊκό

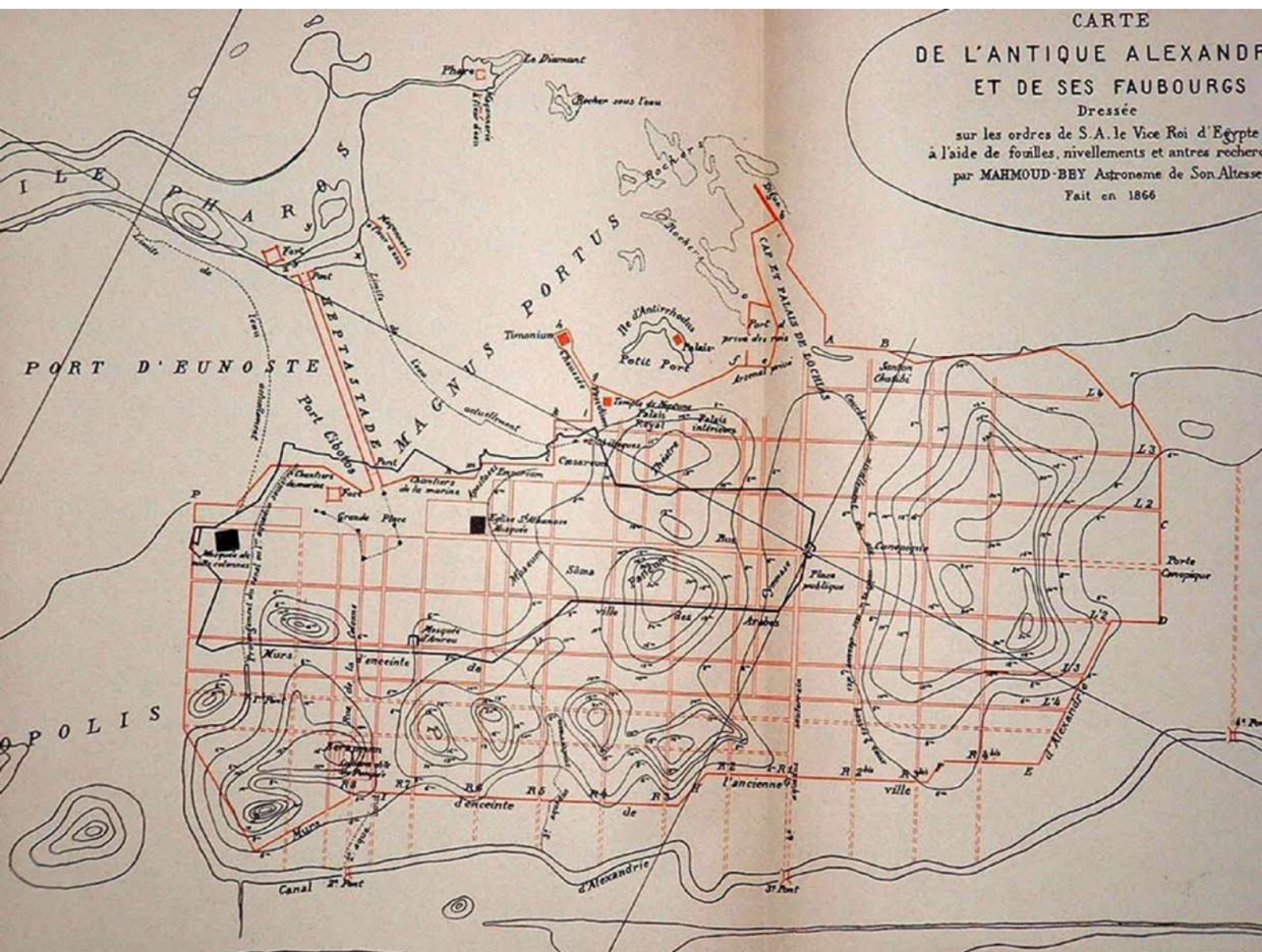

1. Η θέση των Κήπων Σαλλαλάτ στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου.

Το Ε.Ι.Ε.Α.Π. έλαβε από το Ανώτατο Αρχαιολογικό Συμβούλιο της Αιγύπτου την άδεια διεξαγωγής αρχαιολογικής έρευνας στους Κήπους Σαλλαλάτ της Αλεξάνδρειας τον Μάρτιο του 2007. Αυτή η περιοχή θεωρείτο λανθασμένα εκτός των ορίων της πόλης και, ως εκ τούτου, χωρίς αρχαιολογικό ενδιαφέρον (εικ. 1). Ωστόσο ο λόγος επιλογής προς έρευνα αυτής της περιοχής ήταν η θέση της στην τοπογραφία της Πτολεμαϊκής Αλεξάνδρειας. Σύμφωνα με τις αρχαίες πηγές και ιδιαίτερα τον Στράβωνα, αποτελούσε τμήμα του βασιλικού τετραγώνου (εικ. 2). Κατά την αρχαιότητα, αυτή η περιοχή βρισκόταν μεταξύ των προς τη θάλασσα ανακτόρων και της Κανωπικής οδού. Σήμερα, παρόλο που αυτή η περιοχή είναι ελεύθερη δόμησης και θεωρητικά εύκολο να ανασκαφεί, αυτό αποδείχθηκε στην πράξη δύσκολο λόγω του

υπερβολικού όγκου των σύγχρονων επιχώσεων και, κυρίως, λόγω του υδροφόρου ορίζοντα, ο οποίος εντοπίζεται σε βάθος 7,50 μ. από την επιφάνεια του εδάφους. Οι Κήποι Σαλλαλάτ, που αποτελούν το εθνικό πάρκο της Αλεξάνδρειας, δημιουργήθηκαν στις αρχές του 20ού αιώνα από τον Μωχάμεντ Άλι.

Η αρχαιολογική έρευνα άρχισε το 2007, με τη διεξαγωγή γεωφυσικών διασκοπήσεων σε συνεργασία με το Εθνικό Ινστιτούτο Αστρονομίας και Γεωφυσικής του Καΐρου (NIAG). Τα αποτελέσματα έδειξαν ύπαρξη τεχνητών ανωμαλιών στο υπέδαφος σε τουλάχιστον τρία σημεία του πάρκου. Από το 2007 έως το 2009 έγιναν δοκιμαστικές τομές στα δύο σημεία στη ΝΑ γωνία του πάρκου, αλλά, αν και υπήρχαν ενδείξεις κατασκευών, η εμφάνιση του υδροφόρου ορίζοντα εμπόδισε την έρευνα.

2. Χάρτης της ρωμαϊκής Αλεξάνδρειας από τον Mahmoud Bey el Falaki (1866).

Τον Απρίλιο του 2009, η τρίτη φάση της ανασκαφής άρχισε στη ΒΔ πλευρά του κήπου, με μια μικρή τομή διαστάσεων 5 Χ 3μ. Η σαφής παρουσία αρχαιολογικής στρωματογραφίας μας ενθάρρυνε να συνεχίσουμε την ανασκαφή, παρά την εμφάνιση των ίδιων εμποδίων. Στις 4 Μαΐου του 2009, μέσα σε επίχωση ελληνορωμαϊκών χρόνων ανακαλύψαμε μαρμάρινο άγαλμα μοναδικής τέχνης και ποιότητας, ύψους περίπου 80 εκ. (εικ. 3). Ο τύπος του αγάλματος, τα χαρακτηριστικά της κεφαλής, η

«αναστολή» της κόμης, το χαρακτηριστικό διάδημα στο μέτωπο (τύπος Διονύσου), οι αναλογίες, η κίνηση και, τέλος, η στάση του λαιμού είναι στοιχεία που παραπέμπουν στην εικονογραφία του Μ. Αλεξάνδρου. Η εξαιρετική τέχνη εκτέλεσης του αγάλματος σε συνδυασμό με τα στιλιστικά χαρακτηριστικά του μας οδηγούν στην υπόθεση ότι πρόκειται για έργο της Σχολής του Λυσίππου, που λειτουργούσε στην Αλεξάνδρεια. Η χρονολόγησή του εκτιμάται στην πρώιμη Ελληνιστική περίοδο

3. Η ανακάλυψη του μαρμάρινου αγάλματος σε επίχωση ελληνορωμαϊκών χρόνων (φωτ.: Ε.Ι.Ε.Α.Π.).

(τελευταίο τέταρτο 4ου αι. π.Χ.). Επτά χρόνια αργότερα, τον Νοέμβριο του 2016, «τύχη αγαθή», ήλθε στο φως η χαμένη δεξιά παλάμη του αγάλματος, στην οποία διατηρείτο τμήμα πιθανώς δόρατος. Αυτό το στοιχείο ενισχύει την άποψή μας ότι το Μουσείο Αλεξάνδρειας φιλοξενεί ένα από τα πιο σημαντικά αγάλματα της Σχολής του Λυσίππου, τον Αλέξανδρο Δορυφόρο (εικ. 4).

Τον Σεπτέμβριο του 2015, η ανασκαφή διεξήχθη στην ίδια περιοχή του πάρκου, στη ΒΔ γωνία. Το πρόβλημα του υδροφόρου ορίζοντα ήταν παρόν και η πρόοδος της εργασίας ήταν εξαιρετικά δύσκολη. Τελικά, όμως, επιτύχαμε να φθάσουμε σε βάθος 10 μ. και να αντικρύσουμε μεγάλο μεγέθους δόμους από λευκό ασβεστόλιθο.

Τους επόμενους μήνες οργανώσαμε την αποστράγγιση της τομής, κατασκευάζοντας περιμετρι-

κά οκτώ πηγάδια, αντλώντας το νερό με 16 αντλίες σε 24ωρη βάση. Η ανασκαφή διεξήχθη σε έκταση 14 X 12 μ. Ανασκάφηκε αρχαία επίχωση, ένα στρώμα πλήρες οστράκων ελληνιστικής και ρωμαϊκής κεραμικής, που ήδη γνωρίζαμε από προγενέστερες ανασκαφικές περιόδους. Σημαντικές όμως ήταν και οι ποσότητες λατύπης που πιθανότατα προέκυψαν από την καταστροφή κάποιου μεγάλου κτηρίου.

Στο μέσον της τομής, κάτω από το στρώμα της επίχωσης και της λατύπης, αποκαλύφθηκε μέρος της θεμελίωσης μνημειακού κτηρίου, που εκτείνεται προς νότο, ανατολικά και δυτικά, ενώ προς βορρά δεν είναι ευκρινές, διότι πολλοί δόμοι έχουν απομακρυνθεί (εικ. 5). Το μέγεθος των ασβεστολιθικών δόμων που χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή της θεμελίωσης είναι διαστάσεων περίπου 1,00 X 0,60 X 0,50 μ. Σε ορισμένα σημεία, ΝΑ και

4. Αλέξανδρος Δορυφόρος, έργο της Σχολής του Λυσίππου. Μουσείο Αλεξάνδρειας.

5. Κήποι Σαλλαλάτ Αλεξάνδρειας. Η αποκάλυψη μέρους της θεμελίωσης μνημειακού κτηρίου (φωτ.: Ε.Ι.Ε.Α.Π.).

ΝΔ, βρέθηκαν δόμοι διατηρημένοι σε μεγαλύτερο ύψος, κτισμένοι χωρίς συνδετικό υλικό, σχηματίζοντας τοίχους ή κρηπίδωμα.

Το στρώμα θεμελίωσης χρονολογείται, βάσει της κεραμικής και του τρόπου κατασκευής, στην πρώιμη Ελληνιστική περίοδο. Ένα σημαντικό εύρημα που συλλέχτηκε από σημείο των θεμελίων των δόμων ήταν ένας πρώιμος ελληνιστικός λύχνος (εικ. 6).

Αξιοσημείωτο είναι ότι κάτω από τη θεμελίωση, σε βάθος 10,70μ. από την επιφάνεια του εδάφους, προσεγγίσαμε στρώμα καθαρής άμμου και ψαμμίτη, που θεωρούμε ότι αποτελεί το φυσικό έδαφος, γεγονός το οποίο δηλώνει ότι αποκαλύφθηκε το στρώμα θεμελίωσης της αρχαίας Αλεξάνδρειας.

Κατά την περίοδο Απριλίου-Ιουλίου 2017, η ανασκαφή συνεχίστηκε προς ΝΔ, ακολουθώντας την έκταση της θεμελίωσης. Στο ίδιο σημείο και σε

6. Λύχνος της πρώιμης Ελληνιστικής περιόδου (φωτ.: Ε.Ι.Ε.Α.Π.).

7. Σήραγγα λαξευμένη στη λατύπη, κάτω από το δάπεδο ρωμαϊκής δεξαμενής (φωτ.: Ε.Ι.Ε.Α.Π.).

βάθος 7,5μ., αποκαλύφθηκε τμήμα ρωμαϊκής υδραυλικής κατασκευής, πιθανώς δεξαμενής. Το δάπεδό της αποτελείται από στρώμα πλίνθων καλής ποιότητας με κονίαμα ροδόχρουν. Στη δυτική πλευρά αυτής της εξαιρετικής κατασκευής, κάτω από το δάπεδο, εντοπίστηκε σήραγγα λαξευμένη στη λατύπη (εικ. 7). Νότια αυτής της κατασκευής, ανασκάφηκε τμήμα του στρώματος καταστροφής του ρωμαϊκού κτηρίου, αποτελούμενο από πλίνθους και μεγάλους δόμους από ασβεστόλιθο, προερχόμενους από το ελληνιστικό κτήριο, προ-

φανώς σε δεύτερη χρήση. Ανάμεσά τους υπήρχε ένας δόμος από ασβεστόλιθο σε σχήμα κλει-δόλιθου, αρχικά τοποθετημένου σε τοξωτό τοίχο. Το μέγεθος του δόμου και η ποιότητα του υλικού αποδεικνύει ότι προέρχεται από το αρχικό ελληνιστικό κτήριο σε συνδυασμό δε με τα αρχιτεκτονικά μέλη, που έχουν εντοπιστεί στην ίδια επίχωση (που ωστόσο μάλλον ανήκουν στην ίδια κατασκευή), ίσως βοηθήσουν στην κατανόηση και τεκμηρίωση της χρήσης του κτηρίου.

8. Τμήμα ρωμαϊκής οδού, κατασκευασμένης από μαύρους λίθους του Ασσουάν, που ανακαλύφθηκε πάνω από ελληνιστική θεμελίωση (φωτ.: Ε.Ι.Ε.Α.Π.).

9. Τμήμα οχυρωματικού τείχους που ανακαλύφθηκε στην τομή S3 (φωτ.: Ε.Ι.Ε.Α.Π.).

Προς το τέλος του 2017, απομακρύναμε μεγάλες ποσότητες σύγχρονων επιχώσεων προς νότο και κατορθώσαμε να επεκτείνουμε την τομή διευκολύνοντας την ανασκαφή, εκτός από το μόνιμο πρόβλημα της παρουσίας του νερού. Εκεί, ανασκάψαμε τμήματα ύστερων κατασκευών με δόμους επίσης σε δεύτερη χρήση.

Γενικά, υπάρχει μία εικόνα καταστροφής, αιτία της οποίας είναι βίαιη ενέργεια ή σεισμός. Επίσης σε πολλά σημεία βρέθηκαν τμήματα αγωγού, που έχουν ίσως σχέση με την υδραυλική κατασκευή πάνω από τη σήραγγα. Είναι αξιοσημείωτο ότι όλες οι κατασκευές που αποκαλύψαμε ήταν καλυμμένες από ένα στρώμα αρχαίας επίχωσης με ελληνοιστική και ρωμαϊκή κεραμική. Πιθανόν το στρώμα αυτό δημιουργήθηκε προκειμένου να γίνει βάση για να

εδραστούν νέες κατασκευές κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους.

Το τέλος αυτής της ανασκαφικής περιόδου επεφύλασσε μια ανέλπιστα ανακάλυψη, πολύ σημαντική για την έρευνα της τοπογραφίας της αρχαίας Αλεξάνδρειας. Τέσσερα μέτρα πάνω από την ελληνοιστική θεμελίωση, προς νότο, αποκαλύφθηκε ένα μεγάλο τμήμα, περίπου 25μ, ρωμαϊκής οδού, κατασκευασμένης από περίφημους μαύρους λίθους του Ασσουάν, όπως περιγράφονται από τον Mahmoud Bey El Falaki. Πρόκειται για μία από τις κύριες οριζόντιες οδούς της Ρωμαϊκής Αλεξάνδρειας που ήλθε στο φως στην περιοχή των Βασιλείων (εικ. 8).

Σύμφωνα με τον χάρτη του Falaki και τα σχέδια του Adriani, η οδός αυτή ταυτίζεται με τη L2, την

10. Θεμελίωση κτηρίου από δόμους ασβεστόλιθου στο σημείο N2 του πάρκου (φωτ.: Ε.Ι.Ε.Α.Π.).

πρώτη παράλληλη προς Β της Κανωπικής οδού. Κάτω από την οδό, εντοπίσαμε τον αγωγό ακαθάρτων υδάτων, κατασκευασμένο στον γνωστό τοξωτό τύπο, που συναντούμε σε πολλές ανασκαφές στην Αλεξάνδρεια.

Η ανακάλυψη αυτής της οδού συμβάλλει σημαντικά στη γνώση της τοπογραφίας της αρχαίας πόλης, της τεκμηρίωσης και της επιβεβαίωσης των ιστορικών πηγών. Η χρονολόγησή της ανάγεται στον 4ο αι. μ.Χ.

Το φθινόπωρο του 2018, στα δυτικά της τομής, σχεδόν στα όριά της και σε βάθος 4 μ., αποκαλύφθηκε, μετά την αφαίρεση επίχωσης που περιείχε κυρίως ισλαμική κεραμική, μέρος κατεστραμμένου ψηφιδωτού. Μεγάλα τμήματά του βρέθηκαν in situ, ενώ πολλά θραύσματα ανασύρθηκαν

από ένα στρώμα καταστροφής κάποιας ύστερης κατασκευής. Το ψηφιδωτό δάπεδο είναι κατασκευασμένο από άσπρες και μαύρες ψηφίδες (tesserae) που συνθέτουν μαύρους ρόμβους σε λευκή βάση. Η χρονολόγησή του ανήκει, πιθανώς, στην Υστερορωμαϊκή εποχή.

Την ίδια χρονική περίοδο, σε συνεργασία με το Ινστιτούτο Τεχνολογίας και Έρευνας (Ι.Τ.Ε.) διεξήχθη γεωφυσική έρευνα στο υπόλοιπο τμήμα του πάρκου Σαλλαλάτ, αποτέλεσμα της οποίας ήταν ο εντοπισμός ανωμαλιών στο υπέδαφος σε 13 σημεία των Κήπων.

Στο πλαίσιο της έρευνας αυτών των σημείων, έγινε ανασκαφή την άνοιξη του 2019 νότια του Σαλλαλάτ, στο σημείο S3 και βόρεια στο σημείο N2. Τα αποτελέσματα ήταν εντυπωσιακά. Στο S3,

11. Ο χώρος ανασκαφής στους Κήπους Σαλαλλάτ της Αλεξάνδρειας (φωτ.: Ε.Ι.Ε.Α.Π.).

σε τομή διαστάσεων 7,50 X 4,50 μ και σε βάθος 3,50 μ, εντοπίστηκε στρώμα που περιείχε ισλαμική κεραμική. Αξιοσημείωτο είναι ότι στο ίδιο στρώμα υπήρχαν τμήματα των χαρακτηριστικών μαύρων λίθων των ρωμαϊκών οδών. Πιστεύουμε ότι από αυτό το σημείο διερχόταν η κύρια κάθετη οδική αρτηρία R1 της αρχαίας Αλεξάνδρειας.

Αφαιρώντας αυτό το στρώμα, αποκαλύφθηκε τμήμα του οχυρωματικού τείχους (εικ. 9) της Αλεξάνδρειας της Μεσαιωνικής/Ισλαμικής εποχής (9ος αι. μ.Χ.), σε βάθος 3,40-5,00 μ. Το τείχος έχει κατεύθυνση Α-Δ και είναι κατασκευασμένο από καλώς επεξεργασμένους δόμους στην εξωτερική, βόρεια πλευρά, καλυμμένους με λευκό κονίαμα, ενώ το γέμισμα έχει γίνει από ημίεργους λίθους με γκριζωπό, σκληρό κονίαμα. Η νότια πλευρά του τείχους δεν έχει ανασκαφεί ακόμη. Συνολικά, το τμήμα που έχει αποκαλυφθεί, έχει μήκος 7,50 μ., πλάτος 4,50 μ., ύψος 3,20 μ.

Στην ανωμαλία N2, σε τομή 6,00 X 4,50μ., στα βόρεια του πάρκου και σε βάθος 7,5 μ., βρέθηκε τμήμα άλλης κατασκευής από δόμους ασβεστόλιθου, που προσομοιάζουν με την πρώτη ελληνι-

στική θεμελίωση. Πιθανότατα αποτελεί θεμελίωση δεύτερου κτηρίου, αλλά λόγω του περιορισμένου χώρου της τομής σε σχέση με το μεγάλο βάθος, η ανασκαφή θα συνεχιστεί κατά την επόμενη ανασκαφική περίοδο (εικ. 10).

Η ανασκαφή είναι σε εξέλιξη και ελπίζουμε ότι θα βρεθούν νέα στοιχεία που θα βοηθήσουν στην τεκμηρίωση των ευρημάτων. Όλα αυτά τα χρόνια ανασκαφής έρευνας, μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η Πτολεμαϊκή κατασκευή ανήκει σε ένα μνημειώδες κτήριο του Βασιλικού Τετραγώνου, ίσως σε ένα από τα γνωστά κτήρια που περιγράφει ο Στράβων. Θεωρούμε ότι το σύγχρονο πάρκο ήταν και στην αρχαιότητα ο κήπος των Πτολεμαϊκών Ανακτόρων. Στην τοπογραφία της ελληνιστικής Αλεξάνδρειας, αποτελούσε τον χώρο όπισθεν (Νότια) των βασιλικών εγκαταστάσεων, βόρεια της Κανωπικής οδού και πλησίον της «πόλεως το πεδίων» (κέντρο της πόλης).

Σύμφωνα με τις πηγές, η βασιλική συνοικία είχε εγκαταλειφθεί μετά την κατάκτηση των Ρωμαίων αλλά πρέπει να υπήρχε ακόμη τον 2ο αι. μ.Χ., όταν ο Αχιλλέας Τάτιος επισκέφθηκε την περιοχή χωρίς

να αναφέρει κάποια καταστροφή. Πιθανόν καταστράφηκε κατά την εισβολή της βασίλισσας της Παλμύρας, Ζηνοβίας, το 267μ.Χ. Η κατασκευή μιας ρωμαϊκής οδού (4ος αι. μ.Χ) σε αυτήν την περιοχή, πάνω από ένα μνημειώδες πτολεμαϊκό κτήριο, επιβεβαιώνει την καταστροφή και την εγκατάλειψη της Βασιλικής συνοικίας κατά την Ρωμαϊκή περίοδο, δεδομένου ότι βέβαια, έως τώρα, δεν έχουμε ενδείξεις για προϋπάρχουσα ελληνιστική οδό στο ίδιο σημείο.

Στόχος μας είναι, με την συνέχιση και ολοκλήρωση της ανασκαφής στους Κήπους Σαλλαλάτ της Αλεξάνδρειας, να έλθουν στο φως νέα στοιχεία που θα ενισχύσουν την γνώση της τοπογραφίας του Βασιλικού Τετραγώνου της αρχαίας Αλεξάνδρειας (εικ. 11).

Βιβλιογραφία

- Andriani A., *Testimonianze e monumenti di scultura alessandrina*, Roma, 1948.
- Andronikos M., *Vergina The Royal Tombs*, Athens, 1984.
- Frazer P.M., *Ptolemaic Alexandria*, Oxford, 1972.
- Mahmud Bey el Falaki, *Alexandrie Antique*, 1866.
- McKenzie J., *The Architecture of Alexandria and Egypt, c. 300 BC to AD 700*, Yale University, 2008.
- Στράβων, *Γεωγραφικά* 17.8.
- Queyrel F., *Un portrait de Ptolemee III*, RLouvre, 1985.
- Papakosta-Limneou C., *Early Hellenistic statue found in Alexandria*, Egypt, Eidola, Pisa, 2009.

ABSTRACT

Archaeological Research and Study of the Topography of Shallalat Gardens in Alexandria

Calliope Limneou-Papakosta

Archaeologist - Director of Hellenic Research Institute of Alexandrian Civilization

Themes in Archaeology Magazine 2019, 3(2): 194 - 205

The Hellenic Research Institute of Alexandrian Civilization (H.R.I.A.C.) started an archaeological survey at Shallalat Gardens of Alexandria in 2007. This area was considered to be empty of antiquities. However, its position in the topography of Ptolemaic Alexandria was very important, as it was a part of the Royal Quarter, according to the ancient sources and especially Strabo. The excavation was held in the NW side of the park. On May 2009, a unique work of art, an early Hellenistic marble statue was discovered. The type of the statue, its features and attributes of the head, the pose of the neck, the proportions and the movement are elements which suggest the connection of it to the portraiture of Alexander the Great. In autumn 2015 in the same area, in a depth of 10, 00 m, big stones of white limestone were uncovered, that possibly belonged to the foundation of a monumental public Hellenistic building of the Royal Quarter. The next years, a lot of finds were revealed, among which, a hydraulic Roman structure, with a tunnel under it, many later constructions, a part of a Roman mosaic, and, the most important, a big part of a Roman road of 4th century A.D. This road has been already documented as the L2 Street of the map of Mahmud Bey El Falaki of ancient Alexandria. The excavation is in progress and the research will be expanded in more areas of Shallalat Gardens.

Key words: H.R.I.A.C., Ptolemaic Alexandria, Shallalat Gardens, Hellenistic Art, Alexander the Great, portraiture, Roman mosaic